

Halaievska L.

TEXT-CENTERED APPROACH TO THE FORMATION OF PUPIL'S SPEECH SKILLS AND ITS REALIZATION IN THE UKRAINIAN LANGUAGE TEXTBOOK

The article is devoted to highlighting the peculiarities of the text-centered approach to the formation of pupils' speech skills in the modern Ukrainian language textbook. The concept of a "text" is considered as the basic unit of the text-centered approach, its structure, characteristics, specifics of the process of understanding; the functions of the text concerning the development of the linguistic personality are defined. The educational functions of the text are expanded; the fundamentals of selection and typology of texts in the textbook on the Ukrainian language were determined. The advantages of the text-centered approach, which will contribute to the implementation of this approach in the work with the textbook, are found out. Attention is paid to the role of texts in the formation of speech competence; the method of working with a textbook is analyzed, as it is an important source of knowledge acquisition and formation of the linguistic personality on the basis of developed linguistic and communicative competences. The author found that the text serves as a means of implementing all the content lines of the program, which requires a comprehensive work with it to form or improve small groups and pairs, the formation of general educational skills and abilities simultaneously. It is envisaged that text work will be successful in the context of the implementation of the text-centered approach. The emphasis is placed on the role of texts, in particular case-law ones, in the formation of students' linguistic competence; the text-centered approach is analyzed as the fundamentals of the formation of speech competence on the basis of developed linguistic and communicative competences.

Keywords: text-centered approach; text; work on text; textbook; linguistic personality.

УДК 373.05.16

ПІДРУЧНИК ЯК ПРОВІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ДИДАКТИКИ ФІЗИКИ

М.В. Головка,

кандидат пед. наук,

заступник директора з наукової роботи,

Інститут педагогіки НАПН України

m.golovko@ukr.net

У статті висвітлюється проблема формування джерельної бази історії вітчизняної дидактики фізики як важливої умови здійснення історико-методичних досліджень. Обґрунтовується положення про те, що підручник є її провідним елементом, який репрезентує не лише підходи щодо структури та змісту курсу фізики, а й методичні системи його реалізації. Підручник фізики розглядається з позицій культурологічного підходу як джерело-продукт науково-освітньої діяльності на певному етапі розвитку освітньої системи та методичної думки.

Наголошується на тому, що підручник фізики як педагогічне явище та соціокультурний феномен виходить за межі традиційного його позиціонування як засобу навчання. Введено в науковий обіг теорії та методики навчання фізики підручники-джерела, що не були вивчені та описані в історіографії окресленої проблеми. Уточнено періодизацію історії вітчизняного підручника фізики. Узагальнено та систематизовано результати підручникотворення на визначених етапах.

Ключові слова: джерельна база історії вітчизняної дидактики фізики; історіографія підручника фізики; культурологічний підхід.

Постановка проблеми. Підручник фізики традиційно є стрижневим компонентом навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі. Змінюються його функції, технології створення та використання, але він залишається основою сучасних дидактичних систем. З одного боку, підручник фізики є носієм та засобом реалізації змісту навчання, а з іншого – може розглядатися як унікальний педагогічний феномен із глибоким культурологічним наповненням. У підручнику відбиваються складні процеси розвитку шкільного курсу фізики, теорії та методики навчання на різних етапах, педагогічних поглядів учених-методистів. З огляду на це, саме підручник виступає важливим компонентом джерельної бази історії вітчизняної дидактики фізики, а його вивчення формує основу для об'єктивної інтерпретації результатів історико-методичних досліджень та удосконалення процесу підручникотворення як пріоритетного напрямку сучасної методичної науки.

Аналіз останніх досліджень. Особливості підручника фізики як складника джерельної бази історико-методичного дослідження висвітлено в працях відомого вченого О.В. Сергеева [7], який вперше виокремив наукову проблему джерелознавства історії дидактики фізики. У працях Н.Л. Сосницької розглянуто генезис підручника у контексті розвитку змісту шкільного курсу фізики, обґрунтовано критеріальну базу та запропоновано періодизацію підручника [8, 9]. У роботах М.М. Дідовича та В.М. Дедовича виконано порівняльний аналіз методичних особливостей введення основних фізичних понять у вітчизняних підручниках різних поколінь [3].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У статті ставиться завдання систематизувати підручники фізики як компонент джерельної бази історії вітчизняної дидактики фізики.

Виклад основного матеріалу. Незалежно від підходів щодо класифікації та систематизації історико-педагогічних джерел, дослідники розглядають підручник як важливий елемент джерельної бази, який входить, наприклад, до групи дидактичних джерел (за Д.І. Раскіним), джерел-результатів педагогічної діяльності (за Н.П. Дічек), джерел підручникотворення (за Н.М. Гупаном). Роль цієї групи історико-педагогічних джерел визначається, зокрема, тим, що в підручниках відображається в історичній ретроспективі трансформація освітніх парадигм, особливості реалізації педагогічних ідей у розвитку змісту та методики навчання [2].

Важливою особливістю підручника як елементу дослідження історії дидактики фізики є те, що робота з цією групою джерел потребує від дослідника особливої ретельності та системного підходу, врахування культурологічного наповнення джерела. При поверхневому вивченні та описі підручника він стає вторинним джерелом, що сприяє метанаративу [4].

З огляду на це, потребують осучаснення підходи до визначення ролі підручника в теорії та практиці навчання фізики, особливостей генезису його

змісту, дидактичних функцій, процедур створення та соціально-культурологічного наповнення.

Традиційно підручник розглядається як масова навчальна книга, носій предметного змісту освіти, видів діяльності, визначених для обов'язкового засвоєння з урахуванням вікових та інших особливостей учнів. Його основним завданням є мотивація дітей до навчання, самостійної праці. Підручник був зорієнтований переважно на інформаційну й відтворювальну функції, що обслуговували таку модель: учитель передає знання, а учень опановує їх на рівні засвоєння-присвоєння. При цьому базовою функцією підручника була інформаційна функція [6, с. 93].

Такий підхід знайшов відображення й у формуванні висновків історико-методичних досліджень теорії та практики підручникотворення. Зокрема, в докторській дисертації Н.Л. Сосницької підручник фізики визначається найважливішим носієм змісту освіти, одним із основних засобів навчання. Тому генезис підручника розглядається переважно у контексті розвитку змісту шкільної фізичної освіти, а основними чинниками його появи та трансформації визначаються, наприклад, науково-технічна революція та регламентування вимог до змісту освіти, що відображається у підручнику як його основному носієві [8, с. 251-252].

У подальших працях автора пропонується розширена критеріальна база, що визначає зміну періодів у розвитку шкільного підручника в Україні: зв'язок підручника із соціально-економічним, науково-технічним і культурним розвитком суспільства; розвиток поліграфічних технологій, еволюція змісту шкільного підручника в контексті історичного розвитку освітніх моделей та педагогічних технологій; запровадження нових інформаційних носіїв навчального матеріалу та технологій комунікацій в шкільній освіті; еволюція підходів щодо аналізу та оцінювання підручника; історична зумовленість змісту, функцій і структури підручника; зміни парадигми фізичної освіти; зміни методології добору навчального матеріалу підручника; розвиток психолого-педагогічної науки та технологій навчання; науково-технічна революція; взаємовідповідність розвитку фізики як науки та оновлення змісту шкільної фізичної освіти; зміна організаційних форм науки [9].

Така система критеріїв періодизації є достатньо повною та обґрунтованою, але її застосування, на наш погляд, має певні труднощі, що може призвести до виокремлення нерівнозначних та недостатньо вмотивованих періодів. Наслідком цього стає неповна або поверхнева інтерпретація генезису вітчизняного підручникотворення. Так, наприклад, автори виділяють такі періоди розвитку змісту шкільного підручника фізики у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.: період підготовки теоретичної та емпіричної бази підручника фізики в умовах науково-технічного прогресу (1950 – 1960-ті рр. ХХ ст.); підручникотворення періоду реформування фізичної освіти (1967 – 1980-ті рр.); період розбудови національного підручникотворення (початок 90-х рр. ХХ ст. – 2007 р.) (поділяється на перехідний етап та етап розроблення державних стандартів); період запровадження державного стандарту фізичної

освіти. Системотвірним чинником кожного з періодів є відповідний критерій (для першого періоду це перехід до нового періоду розвитку наукового пізнання в умовах науково-технічного прогресу, для другого – еволюція змісту шкільного підручника фізики відповідно до історичного розвитку освітніх моделей, для третього – соціально-економічні зміни в суспільстві).

Ми підтримуємо думку науковців, які вивчають історію методики фізики, щодо тісного взаємозв'язку процесів розвитку підручника та змісту шкільного курсу фізики. Крім того, шкільна фізична освіта та теорія методики навчання фізики як педагогічна наука, що обґрунтовує процедури добору змісту та його реалізації у підручниках, реалізуються в одному історичному просторі та мають багато спільного. Але, як зауважує О.В. Сухомлинська, відображення та рефлексія цих напрямів відрізняються, оскільки освітній простір більш повно відображає соціальні, політико-правові, ідеологічні процеси. Дидактика фізики базується на науково-педагогічних знаннях та значною мірою задається педагогічною парадигмою [10, с. 47-49].

Відповідно, особливості розвитку шкільної фізичної освіти та вітчизняної дидактики фізики тісно переплітаються, але не завжди співпадають. Шкільна практика може як послуговуватися передовими досягненнями методичної думки, так і випереджати її (наприклад, для реалізації в шкільній практиці обґрунтованого ще на початку ХХ ст. в методиці експериментального методу навчання фізики знадобилося майже півстоліття). Відповідно, не завжди зміст освіти та підручник як його носій відображає новітні наукові досягнення. Яскравими прикладами цього є зміст навчальних програм та підручників, що видавалися як на початку ХХст., так і у другій його половині. У цьому контексті доцільно згадати принаймні намагання відомих вітчизняних методистів Г.Г. Де-Метца та Й.Й. Косоногова якісно змінити зміст шкільної фізичної освіти на основі сучасних досягнень експериментальної фізики, що на практиці стало можливим лише на тлі кардинальної реформи середньої освіти. У 1950-х рр. зі шкільного курсу фізики були вилучені важливі питання квантової фізики, зокрема, поняття корпускулярно-хвильового дуалізму як такі, що перевантажують курс, хоча цей період характеризується бурхливим розвитком цього напрямку фізики.

Таким чином, зміст навчання фізики та зміст підручника є і залишаються достатньо консервативними. Це видається цілком закономірно, якщо розглядати ці педагогічні явища з позицій системного підходу, який передбачає врахування соціокультурних (рівень техніко-економічного розвитку суспільства, ідейні та філософські установки), культурно-антропологічних (історико-педагогічні феномени розглядаються з позицій потенціалу людини) та суто педагогічних (інтерпретація навчальних, виховних, освітніх явищ крізь призму педагогізованих основ) домінанти [10, с. 20-21].

Найбільш поширеним підходом щодо осмислення генезису історії дидактики фізики залишається стадіально-формаційний підхід, застосування якого може бути цілком доречним у контексті окремого дослідження. При цьому варто звертати увагу, що й проблема періодизації відзначається

застосуванням індивідуального підходу, тобто, періодизаційний відлік залежить від підходів автора, авторського розуміння історико-дидактичного процесу, конкретних завдань історико-методичного дослідження та не може бути універсальним. У педагогічній науці актуалізуються дослідження на основі цивілізаційного та культурологічного підходів.

Потреба змінювати підходи в організації історико-педагогічних досліджень зумовлена необхідністю перегляду усталених поглядів, зміною наукового дискурсу, розширенням джерельної бази, непереконливістю засад періодизації.

Зокрема, сучасні дослідження проблеми підручника вказують на переосмислення ролі та функцій навчальної книги, її значення для освіти та суспільного розвитку. Так, О.Я. Савченко наголошує, що підручник не тільки реалізує основні функції (інформаційну, мотиваційну, розвивальну, виховну, прогностичну), а й має виразні ознаки певної педагогічної технології, є взречем добротної технології навчання й розвитку [6, с. 95].

Порівняльні дослідження обґрунтовують положення світової практики про те, що підручник є не тільки книгою, яка містить детальну інформацію про предмет та використовується для навчання, тобто, педагогічним інструментом. Він є певною мірою інструментом політики трансляції змісту освіти, який відображає суспільні запити. Повністю нерегульованої державою галузі підручникотворення немає в жодній країні. Суттєву роль у ефективності забезпечення реалізації функцій підручника відіграють процедури регламентування підготовки та виробництва підручників, а також їх вибору вчителями. При цьому традиційними проблемами підручникотворення залишаються його фінансування та якість змістового наповнення, що проектується на проблеми експертного середовища навчальної літератури [5].

За результатами вивчення широкого кола архівних та маловідомих опублікованих матеріалів [1] нами розширено джерельну базу вітчизняного підручникотворення з фізики. Це, у свою чергу, визначає доцільність зміни акцентів в інтерпретації цього процесу, уточнення його періодизації.

У цьому контексті ми виходили з того, що доцільно оцінювати роль підручника як провідного елемента джерельної бази історії вітчизняної дидактики фізики, з позицій саме культурологічного підходу, для якого домінантами є світоглядні позиції, що складають культурне ядро, характерне для певного періоду. Культурологічний підхід дає можливість розглядати окремі педагогічні явища як феномени, що мають соціокультурний зміст. Для історії вітчизняної дидактики фізики саме такий підхід може бути актуальним з урахуванням особливостей розвитку шкільництва та методичної думки, що визначаються тривалим впливом різних культур (зокрема, європейської, що була репрезентована польською, угорською, словацькою, російською освітньо-науковими системами).

Традиційно український підручник мав альтернативу перекладних та іншомовних видань. У таких умовах український підручник в цілому, та й фізики, зокрема, був, перш за все, транслятором української культури,

цінностей морально-естетичного виховання, патріотизму та національної свідомості, української наукової та технічної термінології.

Відповідно, ми розглядаємо вітчизняний підручник фізики в його історичному розвитку як своєрідне унікальне явище та соціокультурний феномен, вплив якого виходить за межі суто освітньої системи та методичної науки. Якщо процес формування змісту шкільної фізичної освіти є неперервним у своєму закономірному розвитку, то вітчизняне підручникотворення має специфічні особливості, які мають глибокий культурологічний смисл.

Відповідно до окресленого підходу, ми виокремлюємо в історико-методичній історіографії такі періоди еволюції вітчизняного підручника фізики: I. Друга половина XIX ст. - 1917 р.; II. 1917–1920 рр.; III. 1920-ті – 1980-ті рр.; IV. 1991 р. - донині).

Джерела підручникотворення представлені за групами: підручники для учнів українських середніх та середніх професійних шкіл, шкіл інтенсивної педагогічної корекції.

У контексті виділених періодів еволюція українського підручника фізики може бути представлена таким чином:

I період. Підручник фізики для українських шкіл Австро-Угорської та Російської імперії (друга половина XIX ст. – 1917 р.):

Полянській М. Фізика для низших кляс середних шкіл, Львів, 1876.

Савицькій Е.М. Учебник фізики для высших кляс гимназіяльних, Львів, 1885.

Огоновський П. Учебник фізики для низших кляс шкіл середних, Львів, 1897.

Огоновський П. Учебник фізики для низших кляс шкіл середних. 2-е видання, Львів, 1910.

Левицький В. Фізика для высших кляс середних шкіл, Львів, 1912.

Корольков А.Л. Начальный учебник фізики и химии, Київ, 1891.

Фролов П. Учебник фізики для средних учебных заведений. Выпуск I. Статика, Полтава, 1891.

Фролов П. Учебник фізики для средних учебных заведений. Выпуск II. Движение, теплота, звук, Полтава, 1892.

Фролов П. Учебник фізики для средних учебных заведений. Выпуск III. Свет, электричество, Полтава, 1893.

Косоногов И.И. Концентрический учебник фізики для средних учебных заведений, Київ (1903-1914 рр., чотири видання)

II період. Підручник фізики Єдиної школи України (1917-1920 рр.):

Шиндлер Ф. Фізика для высших початкових шкіл, Київ – Відень, 1918.

Баранов П. Початкова фізика: підручник для высших початкових шкіл, Київ, 1919.

Заліський А. Фізика (за А. Цінгером, В. Левицьким та ін.), Полтава, 1919.

III період. Підручник фізики в українській школі радянської доби (1920-ті – 1980-ті рр.):

I. Етап експериментування та новаторства у вітчизняному підручникотворенні (1920-ті – 1932 рр.):

Косоногов Й. Розмови з фізики, Київ, 1924.

Цінгер А.В. Початкова фізика / редагування та переклад Ф. Вишиваний, Н. Карпенко, Київ, 1924.

Підручник фізики для початкової школи: Вишиваний Ф. Фізика першого концентру трудшколи, Харків, 1927.

Підручник фізики за комплексною системою навчання. Сільський варіант:

Франковський В.А. Фізика в природі та в житті. Екскурсійно-дослідна метода вивчення явищ природи. Част. I. Фізика та хімія в сільському господарстві: ґрунт-погода-робота, Київ, 1926-1927 рр. (два видання).

Франковський В. Фізика в природі та в житті. Екскурсійно-лабораторний метод вивчення явищ природи. Частина 2-а. Фізика й боротьба людини за існування. Промисловість-цивілізація-боротьба з хворобами, Харків, 1927-1929 (три видання).

Леущенко Л.І. Фізика навколишнього життя, Харків, 1927.

Міський варіант:

Леущенко Л. Підручник фізики. 5-й, 6-й рік навчання, Частина 1, 2-а, Харків, 1928-1929 рр. (два видання).

Підручники фізики для семирічної трудової школи за програмою 1929 р.:

Леущенко Л.І., Франковський В.А. Підручник фізики: 5-й, 6-й, 7-й рік навчання, Харків-Київ, 1930-1931 рр. (два видання).

Леущенко Л.І., Франковский В. Учебник физики. 5-й, 6-й, 7-й год обучения, Харків, Київ, 1930-1931 рр. (два видання).

Підручники для трудової політехнічної школи за програмою 1932 р.:

Кияшко О., Леущенко Л.І., Франковський В.А. Підручник фізики для політехнічної школи. 5-й рік навчання. Випуск I – II, Харків, Київ, 1932.

Леущенко Л.І., Франковський В.А. Підручник фізики для політехнічної школи. 6-й, 7-й рік навчання. Випуск I – II, Харків, Київ, 1932.

Підручники фізики для середньої професійної школи:

Пономарьов Р.Д. Короткий курс фізики та хімії з основами механіки та електротехніки, Одеса, 1926.

Лінниченко М.А. Фізика з метеорологією. Частина перша, Київ, 1925.

Лінниченко М. Фізика з метеорологією для агропрофшкіл. Частина друга, Київ, 1927.

Леущенко Л.І. Фізика навколишнього життя. Вид. 2-е (для профшколи соц.-економ., мед., с.-г.), Харків, 1928.

Пономарьов Р.Д. Фізика для індустріальних профшкіл, Харків, 1930.

Пономарьов Р.Д. Фізика для індустріальних технікумів, Харків, 1931.

Оріхов Д. Фізика з початками механіки та технології, Харків, 1932.

Підручники фізики для шкіл Східної Галичини та Буковини:

Огоновський П. Учебник фізики для нижших клас середніх шкіл. 3-е видання, Львів, 1920.

Левицький В. Фізика для висших клас середніх шкіл. Ч. 1, Львів, 1924.

Левицький В. Фізика для висших клас середніх шкіл. Ч. 2, Львів, 1924.

Волошин А., Велигорський М. Фізика и хемія для низших клас середних шкѳл и для горожанських и народных шкѳл, Ужгород, 1932.

II. Етап уніфікованої радянської системи шкільної фізичної освіти (середина 1930-х – 1980-ті рр.):

Підручники для шкіл Східної Галичини:

Храпливий З. Нарис фізики. Підручник для ІV кляси гімназії, Львів, 1938.

Українські підручники для основної школи, створені на хвилі демократичних перетворень (початок 1960-х рр.):

Фізика. Підручник для VII класу /О.К.Бабенко, Я.Д.Деркач, С.В.Левандовський, П.К.Черняк /За редакцією професора О.К.Бабенка, Київ, 1960.

Фізика. Підручник для VIII класу / О.К.Бабенко, В.Т.Гороновська, Г.В.Дмитренко, М.А.Пушкаръов, М.Й.Розенберг, М.А.Чередник, П.К.Черняк / За редакцією М.Й.Розенберга, Київ, 1960-1961 рр. (два видання).

Підручники для вечірніх шкіл:

Фізика. Посібник для учнів вечірніх (змінних) та заочних шкіл УРСР. Ч. 1. Механіка. Молекулярна фізика (С.У. Гончаренко, Л.Г. Гречко, М.Й. Розенберг, Київ, 1969.

Пособие для учащихся вечерних (сменных) и заочных школ УССР (С.У. Гончаренко и другие (под ред. А.А. Шиловского), Київ, 1969.

IV період. Розбудова підручникотворення незалежної української держави (1991 р. – донині):

I етап. Пошук моделей сучасного українського підручника фізики (1990-ті – початок 2000-х рр.):

Гончаренко С.У. Фізика. Пробні навчальні посібники для ліцеїв та класів природничо-наукового профілю. 10, 11 класи, Київ, 1995.

Гончаренко С.У. Фізика. Пробні навчальні посібники для шкіл III ступеня, гімназій і класів гуманітарного профілю. 10, 11 класи, Київ, 1996-1998.

Гончаренко С.У. Фізика. Пробний підручник для 9 кл. середніх загальноосвітніх шкіл, гімназій та класів гуманітарного профілю, Київ, 1997.

Бугайов О.І., Смолянець В.В. Фізика 7, 8. Пробні підручники, Київ, 1999.

Коршак Є.В., Ляшенко О.І., Савченко В.Ф. Фізика. 9 кл. Пробний підручник для загальноосвіт. навч. закл., Київ, 2000.

Коршак Є.В., Ляшенко О.І., Савченко В.Ф. Фізика. 7, 8, 9, 10, 11 кл. Підручник для загальноосвіт. навч. закл., Київ, 2001-2005 рр.

Гончаренко С.У. Фізика. Підручник для 9, 10, 11 кл. загальноосв. шк., Київ, 2005-2006 рр.

Підручники інтегрованого курсу фізика та астрономія для основної школи:

Бугайов О.І., Мартинюк М.Т., Смолянець В.В. Фізика. Астрономія. 7, 8 класи, Київ, 1998.

Бугайов О.І., Климишин І.А., Коршак Є.В. та ін. Фізика. Астрономія. 9 клас, Київ, 1999.

Підручники для учнів з особливими потребами:

Сиротюк В.Д. Фізика. Підручники для 7, 8, 9 класів спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів (шкіл, класів) інтенсивної педагогічної корекції (для дітей із затримкою психічного розвитку), Київ, Харків, 2001.

Бондар В. І., Гнатюк Л. М. Фізика : підруч. для 8 кл. допоміжних шкіл, Київ, 2002.

Бондар В. І., Гнатюк Л. М. Фізика та побутова хімія : підручник для 9 кл. допоміжних шкіл, Київ, 2003.

Бондар В. І., Заяць І. В. Фізика. 7 клас : підручник для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей, Київ, 2008.

II етап. Підручники, створенні за Державним стандартом I покоління (2007 – 2011 рр.):

7 клас, 2007 р. (Бугайов О.І., Мартинюк М.Т.; Божинова Ф.Я., Ненашев І.Ю., Кірюхін М.М.; Генденштейн Л.Е.; Ільченко В.Р., Куликовський С.Г., Ільченко О.Г.; Коршак Є.В., Ляшенко О.І., Савченко В.Ф.; Сиротюк В.Д.).

8 клас, 2008 р. (Божинова Ф.Я., Ненашев І.Ю., Кірюхін М.М.; Генденштейн Л.Е.; Коршак Є.В., Ляшенко О.І., Савченко В.Ф.; Сиротюк В.Д.).

9 клас, 2009 р. (Божинова Ф.Я., Кірюхіна О.О., Кірюхін М.М.; Коршак Є.В., Ляшенко О.І., Савченко В.Ф.; Сиротюк В.Д.; Шут М.І., Мартинюк М.Т., Благодаренко Л.Ю.).

10 клас (рівень стандарту), 2010 р. (Генденштейн Л. Е., Ненашев І. Ю.; Коршак Є.В., Ляшенко О.І., Савченко В.Ф.; Сиротюк В.Д., Баштовий В.І.).

10 клас (профільний рівень), 2010 р. (Бар'яхтар В.Г., Божинова Ф.Я.; Засекіна Т.М., Головка М.В.).

10 клас (академічний + профільний рівень), 2011 р. (Засекіна Т.М., Засекін Д.О.).

11 клас (рівень стандарту), 2011 р. (Коршак Є.В., Ляшенко О.І., Савченко В.Ф.; Сиротюк В.Д., Баштовий В.І.).

11 клас (академічний + профільний рівень), 2011 р. (Бар'яхтар В.Г., Божинова Ф.Я., Кірюхіна О.О., Кірюхін М.М.; Засекіна Т.М., Засекін Д.О.).

III етап. Підручники, створенні за Державним стандартом II покоління (2015 – донині):

7 клас, 2015 р. (Бар'яхтар В.Г., Довгий С.О., Божинова Ф.Я., Горобець Ю.І., Ненашев І.Ю., Кірюхіна О.О.; Бойко М.П., Венгер Є.Ф., Мельничук О.В.; Головка М.В., Засекін Д.О., Засекіна Т.М., Коваль В.С., Крячко І.П., Непорожня Л.В., Сіпій В.В.; Засекіна Т.М., Засекін Д.О.; Ільченко О.Г., Гуз К.Ж.; Пістун П.Ф., Добровольський В. С.; Пшенічка П.Ф., Мельничук С.В.; Сиротюк В. Д.; Шут М.І., Мартинюк М.Т., Благодаренко Л.Ю.).

8 клас, 2016 р. (Бар'яхтар В. Г., Божинова Ф. Я., Довгий С. О., Кірюхіна О.О.; Головка М.В., Непорожня Л.В.; Засекіна Т.М., Засекін Д.О.; Пістун П.Ф., Добровольський В.В., Чопик П.І.; Сиротюк В.Д.; Шут М. І., Мартинюк М.Т., Благодаренко Л.Ю.).

8 клас (поглиблене вивчення), 2016 р. (Гельфгат І.М.; Засекіна Т.М., Засекін Д.О.).

9 клас, 2017 р. (Бар'ярхтар В.Г., Довгий С.О., Божинова Ф.Я., Кірюхіна О.О.; Бойко М.П., Венгер Є.Ф., Мельничук О.В.; Головка М.В., Коваль В.С., Мельник Ю.С., Непорожня Л.В., Сіпій В.В.; Гуз К.Ж., Ільченко В.Р.; Засекіна Т.М., Засекін Д.О.; Савченко В.Ф.; Сердюченко В.Г., Бойченко А.М., Чернецький І.С.; Сиротюк В.Д.; Шут М.І, Мартинюк М.Т., Благодаренко Л.Ю.).

9 клас (поглиблене вивчення), 2017 р. (Гельфгат І.М.; Засекіна Т.М., Засекін Д.О.).

Український підручник фізики зародився на хвилі піднесення, а його створення пов'язане з діяльністю Науково-технічного товариства імені Т.Г. Шевченка як провідного культурно-освітнього центру. Реформаційні процеси середньої освіти в Австро-Угорській та Російській імперіях на початку ХХ ст. та оновлення змісту шкільної фізичної освіти сприяли створенню підручників фізики для учнів українських шкіл. Початком системного підручникотворення стали роки національно-демократичної революції (1917-1919). У період розбудови Єдиної школи України запроваджується конкурсна процедура створення українського підручника та діє державна програма підтримки цього процесу. Створені у цей час підручники, використовувалися до заборони у 1923 році.

Із 1924 року в українських школах починають використовувалися підручники фізики, перекладені з російських видань. Їх важливою особливістю було те, що здійснювався не просто літературний переклад, а й науково-методичне редагування. У 1926 році Народний комісаріат освіти України розгорнув системну роботу зі створення та налагодження виробництва українських підручників для семирічної трудової та середньої професійної школи. Упродовж 1926-1932 рр. українськими методистами були створені підручники фізики для забезпечення комплексного навчання в міських (автор Л.І. Леущенко) та сільських (автор В.А. Франковський) школах, а також три покоління підручників для трудової політехнічної школи (за навчальними програмами 1929, 1931 та 1932 рр.).

Запроваджується система унікальних підручників фізики для середніх професійних шкіл різного спрямування М.А. Лінниченка, Л.І. Леущенко, Р.Д. Пономарьова, Д. Оріхова.

Ці підручники видавалися багатотисячними тиражами та перекладалися на мови національних меншин. До створення підручників були долучені науковці Українського науково-дослідного інституту педагогіки, які здійснювали педагогічну експертизу, розробляли критерії оцінювання підручника, а також фахівці Інституту фізики Всеукраїнської академії наук, очолюваного академіком О.Г. Гольдманом, які забезпечували фахову експертизу.

Процеси вітчизняного підручникотворення були згорнуті у 1933 р., коли вийшла Постанова ЦК ВКП(б) «Про підручники для початкової і середньої школи». Незважаючи на те, що вона формально стосувалася РСФРР та

вимагала припинення видання «робочих книг», які не розроблялися українськими авторами, Постановами колегії НКО «Про затвердження стабільних підручників на 1933-34 навч. р.» та «Про підручники видання 1932 р.» підручники фізики видання 1932 року не допускалися до використання як стабільні та допоміжні.

Школам рекомендувалося терміново «утилізувати» підручники попередніх років. Учні заохочувалися здавати навчальні книги на макулатуру. Як виявилось, це мало надзвичайний ефект: на сьогодні жодна бібліотека в Україні не має в своїх фондах повного переліку вітчизняних підручників фізики, виданих у 1926 – 1932 рр., незважаючи на те, що вони виходили тиражами до 200 000 примірників та були перекладені на мови національних менших. При цьому в бібліотеках наявні практично всі підручники, які видавалися до 1917 року, а також підручники російських авторів.

Із 1933 року Народний Комісаріат Освіти УСРР та видавництво «Радянська школа» оголошували конкурс на кращий підручник лише на підручники для початкової школи та підручники з історії, арифметики, природознавства та географії для другого концентру, в якому вивчалось 17 предметів.

Упродовж 1920-х – 1930-х рр. активні процеси українського підручникотворення відбувалися у Східній Галичині та на Закарпатті. Видатними вченими та громадськими діячами А. Волошиним, В. Левицьким, З. Храпливим були створені чудові зразки навчальної книги з фізики для учнів українських шкіл.

Лише на тлі демократичних перетворень, які розгорнулися в Радянському Союзі на початку 1960-х рр., українські методисти під керівництвом О.К. Бабенка та М.Й. Розенберга здійснили вдалу спробу створити українські підручники фізики для основної школи. В них були втілені напрацювання вітчизняної дидактики фізики, яка на той час була прогресивною. На жаль вони не набули популяризації та поширення в практиці середньої школи. У подальшому вітчизняна навчальна книга з фізики була представлена лише посібником для вечірньої школи, створеним авторським колективом під керівництвом С.У. Гончаренка.

Новий період в історії вітчизняного підручника фізики розпочався у 1990-х рр. Він позиціонується із пошуками моделей сучасної української навчальної книги та створенням вітчизняними методистами О.І. Бугайовим, С.У. Гончаренком, М.Т. Мартинюком, В.В. Смолянцем перших підручників фізики незалежної української держави.

Визначну роль у формуванні сучасної шкільної фізичної освіти відіграла система підручників Є.В. Коршака, О.І. Ляшенка, В.Ф.Савченка, які витримали декілька видань.

Важливим етапом нинішнього періоду розвитку підручника фізики є забезпечення реалізації змісту освітньої галузі «Природознавство» Державного стандарту базової і повної загальної освіти першого (2004 р.) та другого (2011 р.) поколінь, які утверджують перехід до парадигми особистісно

орієнтованого, діяльнісного та компетентнісного навчання фізики в середній школі. Цей етап характеризується також запровадженням нової процедури підготовки підручників, що передбачає безпосередню участь учителя у виборі навчальної книги.

Окрему ланку в джерелознавстві підручника фізики становлять навчальні книги для учнів з особливими потребами, створені під керівництвом В.І. Бондаря та В.Д. Сиротюка.

Висновки. Подана в статті узагальнена та систематизована джерельна база вітчизняного підручника фізики відбиває основні періоди та етапи розвитку дидактики фізики та шкільної фізичної освіти в українській школі. Вона дає можливість комплексної оцінки процесу підручникотворення як соціокультурного явища з позицій його ролі в історичному розвитку шкільної освіти та педагогічної науки, а також, з погляду сучасних підходів до визначення дидактичних функцій підручника.

Використані джерела

1. Головка М. Система джерельної бази історії методики навчання фізики в Україні / М. Головка // Педагогічна освіта: теорія і практика. Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]. – Вип. 20 (1-2016). – Ч.2. – Кам'янець-Подільський, 2016.- С. 455 – 461.
2. Гупан Н. Джерельна база історії педагогіки: пошук підходів до систематизації / Н. Гупан // Рідна школа.- 2013.- № 8-9.- С. 67-70.
3. Дедович В.М. Температура і термометр в шкільних підручниках фізики початку ХХ століття / В.М. Дедович, М.М. Дідович // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна. Вип. 15.- К.-Подільський, 2009.- С. 281 – 284.
4. Дічек Н.П. Методологічні аспекти модернізації вітчизняних історико-педагогічних досліджень / Н.П. Дічек // Педагогіка та психологія.- 2014.- № 2.- С. 67-75.
5. Локшина О.І. Шкільний підручник зарубіжжя у контексті трансформацій змісту освіти. Презентація.- [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.undip.org.ua/files/15.10.15/Локшина_О.І./Шкільний_підручник_зарубіжжя_у_контексті_трансформацій_змісту_освіти.pdf.
6. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів - К.: Абрис, 1997. - 416 с.
7. Сергеев А.В. Становление и развитие истории методики преподавания физики в средней школе как научной дисциплины: Автореф. дис. ... док. пед. н.: 13.00.02 / А.В. Сергеев ; Гос. пед. университет им. А.И. Герцена.- Ленинград, 1991.- 34 с.
8. Сосницька Н.Л. Формування і розвиток змісту шкільної фізичної освіти в Україні (історико-методологічний контекст) : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02 / Наталя Леонідівна Сосницька. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008.- 501 с.
9. Сосницька Н. Шкільний підручник фізики: історико-дидактичний вимір / Н. Сосницька, К. Таран // Фізика та астрономія в школі.- 2010.- № 7-8. С. 14 – 18.
10. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем [Текст] / О.В. Сухомлинська.- К.: А.П.Н., 2003.- 68 с.

References

1. Holovko M. Systema dzherelnoi bazy istorii metodyky navchannia fizyky v Ukraini / M. Holovko // Pedagogichna osvita: teoriia i praktyka. Zbirnyk naukovykh prats / Kam'ianets-

Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiiienka; Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy [hol. red. Labunets V.M.]. – Vyp. 20 (1-2016). – Ch.2. – Kam'ianets-Podilskyi, 2016.- S. 455 – 461.

2. Hupan N. Dzherelna baza istorii pedahohiky: poshuk pidkhodiv do systematyzatsii / N. Hupan // Ridna shkola.- 2013.- № 8-9.- S. 67-70.

3. Dedovych V.M. Temperatura i termometr v shkilnykh pidruchnykakh fizyky pochatku XX stolittia / V.M. Dedovych, M.M. Didovych // Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Seriiia pedahohichna. Vyp. 15.- K.-Podilskyi, 2009.- S. 281 – 284.

4. Dichek N.P. Metodolohichni aspekty modernizatsii vitchyznianskykh istoryko-pedahohichnykh doslidzhen / N.P. Dichek // Pedahohika ta psykholohiia.- 2014.- № 2.- S. 67-75.

5. Lokshyna O.I. Shkilnyi pidruchnyk zarubizhzhia u konteksti transformatsii zmistu osvity. Prezentatsiia.- [Elektronnyi resurs].- Rezhym dostupu: [http://www.undip.org.ua/files/15.10.15/Lokshyna O.I./Shkilnyi pidruchnyk zarubizhzhia u konteksti transformatsii zmistu osvity.pdf](http://www.undip.org.ua/files/15.10.15/Lokshyna_O.I./Shkilnyi_pidruchnyk_zarubizhzhia_u_konteksti_transformatsii_zmistu_osvity.pdf).

6. Savchenko O.Ya. Dydaktyka pochatkovoii shkoly: Pidruchnyk dlia studentiv pedahohichnykh fakultetiv - K.: Abrys, 1997. - 416 s.

7. Sergeev A.V. Stanovlenie i razvitie istorii metodiki prepodavaniia fiziki v srednej shkole kak nauchnoj discipliny: Avtoref. dis. ... dok. ped. n.: 13.00.02 / A.V. Sergeev ; Gos. ped. universitet im. A.I. Gercena.- Leningrad, 1991.- 34 s.

8. Sosnytska N.L. Formuvannia i rozvytok zmistu shkilnoi fizychnoi osvity v Ukraini (istoryko-metodolohichni kontekst) : dys. ... doktora ped. nauk : 13.00.02 / Natalia Leonidivna Sosnytska. – K.: NPU im. M.P. Drahomanova, 2008.- 501 s.

9. Sosnytska N. Shkilnyi pidruchnyk fizyky: istoryko-dydaktychnyi vymir / N. Sosnytska, K. Taran // Fizyka ta astronomiia v shkoli.- 2010.- № 7-8. S. 14 – 18.

10. Sukhomlynska O.V. Istoryko-pedahohichni protses: novi pidkhody do zahalnykh problem [Tekst] / O.V. Sukhomlynska.- K.: A.P.N., 2003.- 68 s.

Головко Н.В.

УЧЕБНИК КАК ВЕДУЩИЙ ЭЛЕМЕНТ ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКОЙ БАЗЫ ИСТОРИИ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ДИДАКТИКИ ФИЗИКИ

В статье освещается проблема формирования источниковедческой базы истории отечественной дидактики физики как важное условие осуществления историко-методических исследований. Обосновывается положение о том, что учебник есть ее ведущим элементом, который представляет не только подходы относительно структуры и содержания курса физики, но и методические системы его реализации. Учебник физики рассматривается с позиций культурологического подхода как источник-продукт научно-образовательной деятельности на определенном этапе развития образовательной системы и методической мысли. Отмечается, что учебник физики как педагогическое явление и социокультурный феномен выходит за пределы традиционного его позиционирования как средства обучения. Вводятся в научный оборот теории и методики обучения физики учебники-источники, которые не были изучены и описаны в историографии проблемы. Уточнена периодизация истории отечественного учебника физики. Обобщены и систематизированы результаты процесса создания учебников на определенных этапах.

Ключевые слова: источниковедческая база истории отечественной дидактики физики; историография учебника физики; культурологический подход.

Holovko M.V.

A TEXTBOOK AS A LEADING SOURCE OF THE HISTORY OF NATIONAL DIDACTICS OF PHYSICS

In the article, the problem of sources formation of the history of national didactics of physics is considered as an important condition for conducting a historical and methodological research. The statement that a textbook is its leading element that represents not only the approaches to the

structure and the content of physics course but also the methodological system of its implementation is grounded. A physics textbook is viewed from the standpoint of sociocultural approach as a source of product-research and educational activities at some stage of the education system and methodological thought. It is highlighted that the physics textbooks as a pedagogical and sociocultural phenomenon goes beyond the traditional positioning as a learning tool. Textbooks-sources were introduced in the theory and methodology of teaching physics, which were not studied and described in the historiography of the outlined problem.

Periods of the history of the national physics textbook were specified. The results of creating textbooks at certain stages were generalized and systematized. It was demonstrated that the traditions of the national physics textbook are of holistic and systemic nature. The attention was paid at the fact that the features of this process have a profound socio-cultural context. The interdependence of intensity and trends of creating textbooks and processes of reforming the national education system was represented. The perspective directions and urgent problems of creating physics textbooks in the modernization of secondary education were determined.

Keywords: sources of the history of national didactics of Physics; historiography of a physics textbook; socio-cultural approach.

УДК 002.8(37.0+087.5):028

ТРАНСФОРМАЦІЇ ПІДРУЧНИКА ЯК СУЧАСНОГО МЕДІА В АСПЕКТІ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ЧИТАЦЬКИХ УМІНЬ

А. В. Гривко,

*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,*

Інститут педагогіки НАПН України

О. В. Ситник,

кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент,

Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто науково обґрунтовані положення щодо очікуваних результатів навчання як чинники трансформацій сучасних шкільних підручників в аспекті репрезентації в них можливості розвитку в учнів читацьких умінь, які наразі визначають як ключові навички для здійснення успішної комунікації в сучасному інформаційному просторі.

Висвітлено загальні результати дослідження рівнів сформованості в учнів 5 і 9 класів читацьких умінь. Відповідно до цих результатів і в аспекті завдань формування в учнів читацької грамотності як одного з базових елементів ключових компетентностей запропоновано можливі шляхи удосконалення навчальної книги за напрямками: методика подавання теоретичного матеріалу, добір текстів (як теоретичних, так і текстів завдань), система завдань, композиційно-графічне моделювання, ковергенція.

Ключові слова: підручник; ключові навички; читацькі вміння; читацька грамотність; медіаграмотність; конвергенція; полікодовий текст.

Постановка проблеми. Зміни в сучасному інформаційному середовищі, пов'язані з інтенсивним і динамічним розвитком комп'ютерних та інформаційно-комунікаційних технологій, зумовлюють необхідність неперервного оновлення всіх компонентів провадження освіти – змісту, структури, форм, методів і методики навчання, принципів і критеріїв